

MR. ATTLEE

OCH HANS FÖRETRÄDARE

Av docent NILS ANDRÉN

I.

I SITT under labourpartiets maktdagar efter det andra världskriget skrivna arbete *British Politics since 1900* gör den konservativa brittiske historikern D. C. Somervell några reflexioner om att en man och en rörelse vid sekelskiftet gjorde sin entré i brittisk politik för att så småningom bli dess dominerande företeelser. Rörelsen är det brittiska arbetarpartiet. Mannen är den konservative ledaren, Winston Churchill. Arbetarpartiet har under sin femtioåriga historia icke haft någon ledare som dominerat den politiska scenen — både i Storbritannien och världen som helhet — såsom dess främste medarbetare under det andra världskriget och dess främste motståndare sedan dess slut.

Det brittiska arbetarpartiet grundades 1900. Under sina första fem år kallade det sig arbetarnas representationskommitté (*Labour Representation Committee*). Namnet svarade ganska väl mot partiets faktiska struktur. Det var ett organ för politiskt samarbete med syfte att få till stånd en självständig arbetargrupp av någon betydelse i parlamentet. Samarbetet etablerades mellan vissa fackförbund och socialistiska partier eller, som de benämndes i partiförfattningen, sällskap. Representationskommittén skulle också stå öppen för konsumentkooperativa sammanslutningar.

Drivkraften bakom arbetarpartiets bildande var kolgruvarbetaren, journalisten, agitatorn och organisatören James Keir Hardie, som år 1893 grundat det oberoende arbetarpartiet, det största av de tre socialistiska sällskapen. Keir Hardie var fackligt verksam redan i sin tidigaste ungdom och blev snart upptagen på arbetsgivarnas svarta lista som en farlig person. Sin politiska bana började han som flertalet dåtida fackföreningsmän såsom liberal. Men redan 1888, då han ställde upp till sin första valstrid, hade han brutit med liberalerna och blivit en av den brittiska socialismens mest glödande förkunnare. Men han var ingen doktrinär socialist. Hans idéer bottnade i ett religiöst präglad rättfärdighetspatos, och

hans mål var för att använda skalden William Blakes ord, som Hardie gärna själv tog i sin mun, att bygga upp

Jerusalem
in Englands green and pleasant land.

Det bör särskilt framhållas, att representationskommittén icke antog något socialistiskt program. Ett sådant hade varit en för stark utmaning mot de liberala fackförbund som den ville attrahera. Allmänt hållna socialistiska partiresolutioner började dock antagas redan från år 1905, men inte förrän 1918 inskrevs socialismen i partiprogrammet. Trots att partiet icke band sig för ett socialistiskt program, sågs det med misstänksamhet av många bland den brittiska arbetarrörelsens liberaler. Många fackförbund voro ohågade att inträda i en organisation, där socialisterna spelade en framträdande roll.

Ett domstolsutslag (i det s. k. Taff Vale-målet), som hotade fackförbundens främsta kampmedel, strejkrätten, gav dock redan efter ett par år ökad förståelse för arbetarpartiets strävanden att få till stånd en av de båda stora, traditionella partierna oberoende arbetargrupp i underhuset. Vid underhusvalet 1900 — khakivalet — som ägde rum ett år före Taff Vale-utslaget, hade representationskommittén endast fått in två män i underhuset. Den ene var Keir Hardie. De arbetare, som gingo fram under liberal beteckning, fingo däremot in över ett dussin medlemmar. Men redan vid det följande valet, 1906, efter vilket kommittén antog namnet arbetarpartiet (Labour Party), hade partiets medlemsantal vuxit från 375 tusen vid dess bildande till nära en miljon. Det vann nu sin första mera betydande framgång och fick in 29 medlemmar i underhuset. Det blev därmed den största arbetargruppen. Samma år utsågs Keir Hardie till partiets förste gruppleddare.

Keir Hardie fungerade dock föga mer än ett år som gruppens ledare. Det var knappast en kongenial syssla för honom. Den närmaste anledningen till hans tillbakaträdande torde dock ha varit, att ett fast ledarskap icke svarade mot partiets demokratiska ideal under dess första årtionde. Både i underhuset och i rikspartiet tillämpades medvetet cirkulationsprincipen. I riksorganisationen är den alltjämt bestående. I underhuset ersattes Keir Hardie i praktiken redan före sin avgång från ordförandeskapet för labourgruppen av sin ställföreträdare D. J. Shackleton, förutvarande textilarbetare och en av den tidigare arbetarrörelsens mest dugande män, som mer än någon annan säges ha bidragit till att fackför-

bundslagstiftningen efter Taff Vale-utslaget ändrades på ett för arbetarna tillfredsställande sätt. Han hade invalts i underhuset 1902 men lämnade redan 1910 politiken för en ämbetsmannakarriär.

Shackleton följdes 1908 på ledarposten av en av de mest dominerande gestalterna i brittisk arbetarrörelse under 1900-talets tre första decennier, Arthur Henderson. Sina första politiska lärospår hade Henderson gjort som liberal valagent, och då han 1903 invaldes i underhuset som representationskommitténs kandidat vid ett fyllnadsval, hade han ännu icke anslutit sig till något socialistiskt parti. Men inte heller representationskommittén kallade sig ju socialistisk. Hendersons första partiledarperiod — han skulle återkomma två gånger — varade i två år. Han efterträddes av den moderate fackföreningsledaren G. N. Barnes, som den vanliga vägen via fackföreningsrörelsen kommit in i politiken.

Arbetarpartiets femte gruppleddare i underhuset, Ramsay MacDonald, valdes 1911. Partiet hade då uppsugit den liberala arbetargruppen, och vid de båda val, som 1910 ägde rum som ett led i den liberala ministären Asquiths strid mot överhuset, hade det erövrat ett fyrtiotal mandat. Det var en kritisk period, ty partiet led svårt under verkningarna av ett nytt domstolsutslag (i det s. k. Osborne-målet 1909), genom vilket det förklarades olagligt för fackförbunden att uttaxera avgifter till politiska syften från sina medlemmar. Först genom fackföreningslagen av år 1913 skapades på nytt en laglig grund för det stöd, som fackförbunden sedan 1900 givit åt den politiska arbetarrörelsen.

Ramsay MacDonalds bana skilde sig nästan helt från företrädarnas. Liksom dessa kom han visserligen genom sin börd från arbetarklassens led — hans fader var jordbruksarbetare — men själv hade han aldrig varit kroppsarbetare och aldrig tillhört fackföreningsrörelsen. I sin ungdom hade han i tur och ordning varit folkskollärare, kontorist, forskningsbiträde åt en naturvetenskapsman och privatsekreterare åt en liberal underhusledamot. Han hade sedan arbetarpartiets tillkomst varit dess sekreterare och fick vid upprepade tillfällen mottaga välförtjänt beröm för sina insatser för partiets förkovran. Det ur arbetarpartiets synvinkel tragiska slut, som hans politiska karriär fick under 1930-talet, får icke undanskymma den stora roll han spelade dessförinnan.

MacDonalds val kan betraktas som signifikativt för den ställning som socialisterna tack vare ett intensivt propagandaarbete såsom Labour Partys stöttrupper hunnit bygga upp åt sig inom partiet under dess första årtionde. MacDonald var nämligen också

den förste socialisten utan fackliga meriter på partiledarposten. Hans politiska bana före arbetarpartiets tid hade helt varit knuten till det oberoende arbetarpartiet, där han stått Keir Hardie nära. Liksom Hardies socialism var inte heller MacDonalds doktrinär. Den var snarare samma åskådning som präglade Fabian Society, ett sällskap som också var anslutet till arbetarpartiet. Samhället befann sig enligt denna åskådning oemotståndligt på glid mot en socialistisk ordning, även om dess förverkligande låg i en avlägsen framtid. Det krävdes ingen revolution för att förverkliga det socialistiska samhället, blott en vänskaplig knuff framåt då och då. I ett hänseende hörde dock MacDonald till vänsterfalangen inom arbetarrörelsen. Han var pacifist.

Med valet av MacDonald släppte underhusgruppen den rotationsprincip, som dithills i stort sett tillämpats. Men MacDonalds första partiledarskap blev det oaktat icke mer än tre år gammalt. Då det första världskriget bröt ut i augusti 1914, vidhöll han sin pacifistiska inställning. Denna delades icke av den fackföreningsdominerade partimajoriteten, som till en början trevande men sedan oreserverat stödde regeringens krigspolitik. MacDonald tog konsekvensen av den konflikt, som uppstod mellan honom och hans parti, och avgick. När han lämnade ledarposten, intogs denna för andra gången av Henderson, som kvarstod tills han blev utslagen ur parlamentet vid khakivalen 1918. Under åren 1915—17, då Henderson på olika poster satt i Asquiths och Lloyd Georges koalitionsministärer, utövades dock ledarskapet av ställföreträdare, 1915—16 av Johan Hodge, och sedan även denne inträtt i regeringen av George Wardle. Båda voro ursprungligen arbetare och fackföreningsmän.

Vid 1918 års val gick arbetarpartiet, som var nyreorganiserat och skrivit in socialismen i sitt program, visserligen framåt och ökade sin representation i underhuset med ett dussintal mandat. Men alla dess tidigare ledare förlorade sina platser eller befunno sig som anhängare av Lloyd Georges koalitionspolitik i opposition mot det officiella arbetarpartiet. Henderson fick därför 1919 en tämligen obetydlig efterträdare i den skotske gruvarbetarledaren William Adamson, vilken redan 1920 fick träda tillbaka för John R. Clynes, som dessförinnan fungerat som Adamsons ställföreträdare. Clynes var liksom Shackleton ursprungligen textilarbetare och hade före sin politiska karriär varit en framgångsrik facklig ombudsman.

Valet 1922 efter de konservativas sprängning av koalitionen un-

der Lloyd George befäste arbetarpartiets ställning som det ena av de två stora inom brittisk politik. Det liberala partiets splittring mellan anhängare till Asquith och till Lloyd George bidrog kraftigt till arbetarpartiets stora framgång. Nu kommo alla de kvarlevande gamla ledarna (Hardie hade dött 1915) med MacDonald och Henderson i spetsen tillbaka, och vid underhusgruppens ledarval återinträdde MacDonald i sitt gamla ämbete. Clynes be-segrades med fem rösters majoritet.

När den dåvarande konservative premiärministern Stanley Baldwin 1923 upplöste parlamentet för att erhålla ett protektionistiskt mandat och i det nya underhuset omedelbart utsattes för ett misstroendevotum, blev MacDonald såsom ledare för det största oppositionspartiet, men med Asquiths nåde, Storbritanniens förste socialistiske premiärminister. Men partiet var alltjämt ett minoritetsparti, och redan 1924 befann det sig åter i opposition, sedan MacDonald beslutat låta upplösa parlamentet i ett olyckligt valt ögonblick, då motståndarna av fruktan för kommunismen och Ryssland enades mot den socialistiska regeringen.

MacDonalds andra period som partiledare slutade liksom den första med en schism (1931), vid vilken han själv befann sig på den förlorande sidan. Partiet befann sig då sedan 1929 på nytt i regeringsställning såsom det största partiet i underhuset men utan absolut majoritet. När den stora ekonomiska depressionen 1931 antog katastrofala former, ville MacDonald böja sig för de borgerliga kraven på en sparsamhetspolitik, som bl. a. skulle drabba arbetslöshetsunderstöden. Då han icke fick hela sin regering med sig, bildade han en koalitionsministär tillsammans med de konservativa och liberalerna. Nästan hela partiet vände honom ryggen och valde för tredje gången Artur Henderson till partiledare.

Ett par månader senare upplöstes underhuset. Arbetarpartiet förlorade vid valet en fjärdedel av sina röster från 1929, men på grund av majoritetsvals-systemets verkningar icke mindre än fyra femtedelar av sin representation i underhuset. Också Arthur Henderson förlorade sitt mandat. Till hans efterträdare som underhusgruppens ledare valdes den ende partiveteran och kabinettsmedlem i den sista arbetarregeringen, som lyckats behålla sitt mandat, George Lansbury. Liksom sina företrädare var han av enkel härkomst, ehuru icke arbetarson, men till skillnad från alla utom MacDonald hade han aldrig varit verksam inom fackföreningsrörelsen. Ursprungligen var han närmast radikal liberal men

drogs under inflytande av kristligt-socialistiska ideal över till arbetarpartiet, som han representerat i underhuset sedan 1910.

Lansburys avgång från partiledarskapet påminde om MacDonalds 1914. Under den abessinska krisen kunde partiet icke dela den kompromisslösa pacifism som han företrädde. Lansbury avgick och efterträddes av sin dittillsvarande ställföreträdare, Clement Richard Attlee, som sedan dess utan avbrott varit arbetarpartiets ledare och sålunda innehåft sitt ämbete under längre tid än någon av sina företrädare.

Med Attlee inträdde en helt ny typ i raden av arbetarpartiets ledare. Attlee kommer från den burgna medelklassen. Hans fader var en framstående advokat (solicitor) i London och gav sina barn en fullt ståndsmässig uppfostran vid den engelska högre medelklassens och överklassens traditionella bildningsanstalter. Attlees studier ledde honom först till en ansedd public school (Haileybury College), därefter till University College, Oxford, där han avlade en god men ingalunda lysande examen, och slutligen till the Inner Temple i London, där han utbildade sig till advokat (barrister). Attlees politiska inställning under ungdomsåren svarade mot den miljö, i vilken han rörde sig. Det konservativa Oxford synes ganska helt ha tillfredsställt hans sympatier.

Attlee fullföljde sina advokatstudier men har praktiskt taget aldrig utövat det yrke, för vilket han utbildade sig. Redan innan han avslutat studierna vid the Inner Temple, hade han under sin fritid börjat arbeta i slummen vid en s. k. »boys' club». Arbetet i denna i hjärtat av East End belägna sociala välfärdsinrättning visade honom de fattiga arbetarnas sociala och ekonomiska betryck och övertygade honom om deras oförmåga att av egen kraft resa sig upp till bättre förhållanden. Det var dessa erfarenheter, som drevo honom över till socialismen.

Clement Attlee representerar sålunda en helt annan karriär än sina föregångare på posten som arbetarpartiets ledare. Hans företrädare hade — mer eller mindre — kommit från arbetarklassens egna led och hade från början varit inriktade på en politisk verksamhet för att främja sina egna och sin egen klass' levnadsvillkor. (Detta omdöme rubbas icke av den omständigheten, att de i regel började sin politiska bana inom det liberala partiet, ty detta parti var som redan antytts långt in på vårt eget århundrade arbetarklassens främsta politiska uttrycksmedel.) Attlee var däremot en klar konvertit från högborgerlig, ehuru för hans del förmodligen ganska passiv konservatism. Familjetraditionen och hans i ett sen-

victorianskt, religiöst medelklasshem uppfostrade sociala samvete drevo honom ut i hjälparbete i slummen, vilket i sin tur förde honom till det socialistiska lägret. För den, som har möjlighet att överblicka hans senare bana, kan det måhända vara frestande att misstänka, att bakom hans politiska omvändelse låg en skicklig, medveten spekulation. Det är en osannolik, ja nära nog helt orimlig misstanke, ty socialismen var vid seklets början knappast en rörelse som bör ha lockat en opportunist. Misstanken motsäges också av Attlees egen verksamhet under hans första femton år som socialist. Den bar alla drag av självupppoffrande idealitet och inga av egennyttig streberanda.

II.

Med Clement Attlee nådde alltså för första gången en representant för den akademiskt bildade medelklassen fram till posten som arbetarpartiets ledare. Det vore felaktigt att påstå, att detta var resultatet av en nödvändig utveckling. Attlees upphöjelse berodde i hög grad på rent slumpartade omständigheter. Men det bör antecknas, att också arbetarpartiets parlamentsgrupp, sedan den tid då Attlee inträdde i denna (1922) och framför allt sedan han blivit partiets ledare, i allt större utsträckning rekryterades också ur andra socialgrupper än arbetarklassen.

Till en början var partiets företrädare i underhuset nästan uteslutande kroppsarbetare och fackföreningsmän. Även partiets »medelklassrepresentanter» kommo ända fram till år 1922 nästan uteslutande från arbetarhem. Det enda mera betydande undantaget var den 1932 bortgångne William Graham, labours vid sidan av Snowden mest betydande finanspolitiker under 1920-talet, vilken 1918 överraskande lyckades erövra en Edinburghvalkrets. Det parlamentariska arbetarpartiets socialt sett länge homogena arbetarkaraktär var naturlig. Då partiet bildades, skedde det ju med det exklusiva syftet att tillförsäkra arbetarna och deras intressen bättre representation än dittills i parlamentet.

Vid det första valet efter partiets tillblivelse, khakivalet under boerkriget (1900), gick det ena av den då helt nya partiorganisationens två mandat som nämnt till Keir Hardie, det andra till en järnvägsarbetarledare. Efter 1906 års val bestod arbetargruppen i underhuset av 44 medlemmar, av vilka 29 valts som kandidater för arbetarpartiet. Övriga hade valts som liberaler men senare inträtt i arbetargruppen. Av de 44 var inte mindre än 35 arbetare. Efter det andra valet 1910 tillhörde 37 av de 42 representanterna

för arbetarpartiet denna yrkeskategori. Gruppens arbetare och fackföreningsmän dominerade lika kraftigt efter det första efterkrigsvalet 1918. Blott ett dussin av de efter detta val 57 medlemmarna av arbetargruppen tillhörde andra yrkesgrupper.

Först när partiet år 1922 vann sin första stora valframgång, skedde en verkligt kraftig förskjutning till förmån för gruppen icke-arbetare, vilken företrädde av ett sextiotal av partiets sammanlagt 143 representanter. Proportionen var i stort sett densamma efter de båda följande valen, 1923 och 1924. Efter det sistnämnda valet kunna mellan 80 och 90 av de då 150 underhusmedlemmarna i arbetarpartiet betecknas som arbetare eller fackföreningsmän. Det dröjde ända till 1929, innan denna grupp för första gången i partiets historia försattes i minoritet inom parlamentsgruppen. Fram till 1931 uppgingo arbetarna till blott 130, eller 45 procent av gruppens sammanlagt 288 medlemmar.

Men katastrofvalet 1931 vred tillbaka utvecklingen. Av de 52 mandat vilka då erövrades av labour och det oberoende arbetarpartiet, som brutit med det större arbetarpartiet, besattes 39 av arbetare. Orsaken till arbetargruppens stora procentuella ökning var, att flertalet säkra arbetarmandat kontrolleras av fackliga organisationer, som svara för valkostnaderna och ogärna framföra kandidater utanför sin egen krets. Då labour går tillbaka, stiger därför arbetarnas procentuella andel i de erövrade mandaten, medan den sjunker, när partiet har medvind. Så var fallet vid 1935 års val, då partiet återvann ett hundratal av de 236 mandat, som det förlorat 1931. Gruppen icke-arbetare besatte nu mer än 50 procent av de nyerövrade mandaten. Den fick därmed mer än en tredjedel av partiets platser i underhuset.

Valet 1945 gav arbetarpartiet för första gången i dess historia majoritet över alla andra partier i underhuset tillsammans. För andra gången i partiets historia försattes arbetare och fackföreningsmän i minoritet inom underhusgruppen. Endast omkring 160 eller ungefär 40 procent av de sammanlagt 393 partimedlemmarna tillhörde denna grupp. Efter 1950 och 1951 års val befinner den sig alltjämt i minoritet, även om partiets tillbakagång har medfört en mindre ökning av dess procentuella andel i parti-gruppen.

Det kan slutligen även antecknas, att den stora förskjutning, som ägt rum mellan de socialgrupper, som ingå i det parlamentariska arbetarpartiet, även medfört, att procenten labourrepresentanter med högre skolbildning har ökat. Under mellankrigsåren hade i

genomsnitt 28 procent av hela antalet gått i läroverk av olika slag. Efter 1945 års val var procentsiffran 47. Av dessa kom nära hälften från de mera överklassbetonade public schools. De universitetsutbildades andel i partigruppen har stigit från under mellankrigsperioden i genomsnitt 18 procent till 32 procent efter 1945 års val.

Delvis beror den påtalade förskjutningen i labourgruppens sociala sammansättning på att personer ur de högre socialgrupperna, vilka tidigare varit politiskt verksamma inom andra partier, ställt sina tjänster till labours förfogande. Attlee tillhör denna grupp, hans tre finansministrar, Dalton, Cripps och Gaitskell, likaså, liksom även flera andra medlemmar av labours efterkrigsregering. Men delvis synes förskjutningen bero på att det också inom arbetarpartiet uppstått en grupp, som kan jämföras med det gamla aristokratiska och borgerliga Storbritanniens härskande familjer. Flera söner till framstående arbetsledare ha gått i sina fäders fotspår. De höra otvivelaktigt till medelklassen och komma från hem, som ekonomiskt sett höra till samma — låt vara vaga — socialgrupp. Men de stå blott en generation — eller mindre — från arbetarmiljön.

En fråga återstår. I vilken grad svarar denna förskjutning inom arbetarpartiets ledarrekrutering mot en förändring i dess väljarunderlag? Hur stor del av arbetarpartiets röster kommer från arbetarklassen? Spörsmålet är på grund av valhemligheten icke möjligt att exakt besvara.

Det är möjligt, att en ungefärlig kartläggning för de sista femton åren skulle kunna göras med hjälp av det material, som det brittiska opinionsundersökningsinstitutet insamlat för sina valprognoser. Men veterligen har en bearbetning av materialet i detta syfte icke publicerats. Det enda, som kan presteras, blir därför mycket ungefärliga uppskattningar. Max Beer uttalade i sitt på 1920-talet publicerade arbete *A History of British Socialism* en förmodan, att omkring 90 procent av labours väljare då kommo från arbetarklassen. Hans förmodan förefaller rimlig, men kan knappast vara mer än en gissning. Det är troligt att sedan dess en ytterligare förskjutning skett — en vid 1950 års val gjord opinionsundersökning liksom Herbert Morrisons rädsla att stöta bort medelklassen från partiet pekar i denna riktning — men det är icke möjligt att ange en siffra, som kan göra anspråk på att vara sakligt underbyggd. Endast så mycket kan med rimlig säkerhet sägas, att den överväldigande majoriteten av labours väljare alltjämt måste komma från arbetarklassen.